

TÁJÉKOZÓDÁS

A BERTALAN LÁSZLÓ EMLÉKKÖNYVRŐL

CSERNE Péter

Universität Hamburg, Graduiertenkolleg Recht und Ökonomik
D-20146 Hamburg, Von-Melle-Park 5.; e-mail:csernep@yahoo.com

Helmich Dezső és Szántó Zoltán szerk.: *Módszertan, gazdaság, társadalom. In memoriam Bertalan László*. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány 2004.

Aznap, amikor egy németországi városban kézbevettem a kötetet, érdekes hangversenyen vettem részt. A város zeneakadémiájának egyik professzorára emlékeztek a tanítványok és kollégák egy koncert keretében. Mint kiderült, a professzor több évtizedes sikeres hangszeres művészi pályájának utolsó másfél évtizedében a zeneakadémián ütőhangszereket tanított, s 60 évesen hunyt el. Mikor két szám között a professzor egy idős tanára mondott emlékező beszédet, ennek legszomorúbb mondata talán az volt, hogy néhai tanítványát egész életében nem sokszor látta nevetni. Mindenesetre a rendkívül színvonalas és változatos koncert során az előadók: kollégák és tanítványok nemcsak elmondták, hanem játékkal igazolták is, hogy megtanulták, s saját munkájukban gyümölcsöztetik azokat a fogásokat és módszereket, amelyet mesterüktől tanultak.

Bár minden hasonlat sántít, mégis hasonló benyomása támadhat a kötet olvasójának is, amikor a Bertalan László emlékére 2002 tavaszán rendezett konferencia anyagát a kezébe veszi.¹ A nagyrészt az emlékkonferencia előadásainak írásos változatát tartalmazó tanulmánykötet tematikai és módszertani sokféleségéből olyan magas színvonalú koncert, összjáték bontakozik ki, amely többek között arról tanúskodik, hogy a mestertől ellesett fogások, módszerek és szemlélet, illetve a mestert foglalkoztató problémák jelen vannak és hatnak a tanítványok és kollégák munkájában, s ezáltal a magyar filozófiai és társadalomtudományi gondolkodásban is.

Mármost hogyan lehetne ezt a megállapítást alátámasztani? A kötet tematikai gazdagsága, módszertani sokszínűsége és terjedelme – a szerkesztők előszaván és két személyes hangú emlékező íráson túl három fejezetben összesen 27 tanulmányt, illetve esszét tartalmaz; a szerzőket és címeket lásd alább – természetesen nem teszi lehetővé az egyes tanulmányok részletes elemzését. Ezért a következőkben más utat követek. Először igyekszem röviden bemutatni azokat a „fogásokat, módszereket és szemléle-

1 Szántó Zoltán nekrológja a *Szociológiai Szemle* 2001/3. számában, a konferenciáról szóló beszámolómmal ugyanitt a 2002/2. számban, utóbbi angol nyelvű változata, egy rövid emlékező bevezetővel a *Review of Sociology* 2003/1. számában jelent meg.

tet”, amelyek Bertalan László egyéniségét és munkásságát jellemezték. Majd egy olyan problémára utalok, amely a kötet minden sokszínűsége ellenére számos írás háttérében megjelenik, s Bertalan munkássága felől nézve is releváns, és gondolatébresztő további kérdéseket vet fel. Ezáltal pedig a kötet egészének, ha nem is vezérmotívumát, de bizonyos szemszögből nézve az egyik gondolati csomópontját jelenti. Végül egy teljesnek tekinthető bibliográfiát közlök.

Bertalan László az ELTE filozófia szakának elvégzése után előbb az MTA Szociológiai Intézetében, majd a Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszékén dolgozott. Gondolkodásában eközben a hazai humán értelmiség körében viszonylag kevésbé tipikus utat járt be. A hatvanas-hetvenes években a Hegel és Lukács nyomán értelmezett marxizmus mellett, majd attól fokozatosan eltávolodva a logikai pozitívizmusban gyökerező analitikus filozófia felé tájékozódott, amelynek eredményeit a társadalomtudományokba a racionális döntések elméletén keresztül látta integrálhatónak. Ez a párosítás, mint Bence György hangsúlyozta, más kontextusban akár az analitikus marxizmus úttörőjévé is tehetné volna Bertalant.

Hogy ez mégsem így lett, az bizonyára mégsem csak történelmi esetlegességek következménye: összefüggött Bertalan politikai-világnézeti álláspontjának változásával is. A zárkózott személyiség, a sok szempontból Weberre emlékeztető tudományszemlélet és oktatói szerepfelfogás persze rendszerint, s különösen a tanár-diák interakciókban nemigen engedték közvetlenül megmutatkozni a Bertalan gondolkodásában „igen erősen és folytonosan jelenlévő etikai reflexió” következtetéseit. Ám közvetve, néhány elejtett megjegyzéséből s kollégái és barátai tanúságából tudjuk, hogy az ebben az etikai reflexióban „megnyilvánuló értékrend az eredeti, teljesítmény- és kötelességközpontú plebejus hangoltságtól fokozatosan az életközeli és a hagyományok társadalmi jelentőségét hangsúlyozó liberális konzervativizmus álláspontjáiig jutott el.” (8. o.)

Munkásságának írásos eredményei, mint a jelen írás végén olvasható jegyzékből látható, nem nagyszámúak, hatásuk mégis rendkívül jelentős. Ezt a jelentőséget már önmagában jelzi a Helikon Kiadó ez évben Bertalan László Társadalomtudományi Könyvtár néven elindított új sorozata, illetve a sorozat első kötete, amely *Társadalomtudományi fogalomalkotás és logika – Klasszikus tudományfilozófiai írások* címmel jelent meg. Anyaga a *Szociológia* című folyóirat Bertalan László által 1977 és 1987 között szerkesztett „Tájékozódás” rovatából kínál válogatást. Egy olyan „szemlélet-alakító, a szakma tájékozottságát és tudását fejlesztő” szemelvénytársulatról, amelyet témája – a társadalomtudományi fogalomalkotás és logika – és színvonala máig is időtállóvá tesz. E szemelvények egy része 1987-ben a *Magyarázat, megértés és előrejelzés* című kötetben is megjelent, s e formában mintegy Bertalan „metodológiai álláspontjának kifejeződéseként” értelmezhető.

E metodológiai álláspont az analitikus tudományelmélet s a racionális döntések elméletének egyfajta összegezése, amely ugyanakkor a formális módszereket és az érvelés logikai szigorát sohasem szakítja el az empirikus megfigyelések próbájától, s mindig bravúrosan kapcsolja össze a hétköznapi vagy akár távoli történelmi példák sokaságával. A társadalomtudományok klasszikusainak fölényes ismerete mellett előadásaiiban Bertalan mindig ráirányította a figyelmet olyan nem kanonikus szerzők, például Helmuth Schoeck vagy Leopold Lajos megfigyeléseire is, akik éles szemmel láttak meg egy-egy szociológiaiailag releváns problémát. Páratlan memóriáját és szigo-

rúan rendszerezett gondolkodását legjobban a talán általa is leginkább kedvelt érvelési és egyben oktatási módszere tükrözte: szövegek szoros olvasása és racionális rekonstrukciója, példákkal, kommentárokkal és elmélettörténeti kitekintésekkel kiegészítve. Munkássága, mint Helmich Dezső hangsúlyozta, következtetései „bámulatos személyes bizonyossága” révén nemcsak magával ragadta hallgatóit, hanem az idehaza igen ritka iskolateremtő tudósok egyikévé is tette Bertalan Lászlót.

Az emlékkönyv tanulmányai diszciplinárisan a filozófiától az eszmetörténeten át a szociológiáig és a matematikai statisztikáig terjednek. Szinte lehetetlen tehát bennük közös gondolati csomópontokra bukkanni. A recenzens szubjektív olvasatában mégis ilyen gondolati csomópontot jelenthet néhány nyugtalanító kérdés a társadalomtudományok s azon belül a racionális döntések elméletének módszertanával kapcsolatban. A kérdés, amely az előszóban és a kötet számos írásában is valamilyen módon előkerül, az egyik tanulmány szóhasználatával (197. o.) így szól: miként lehet az értékszociológia *Universalschlüssel* a társadalomtudományban? Vagyis miként lehetnek a cselekvők által követett normák és elfogadott értékek olyan „általános megoldókulcsok”, amelyre minden szociológiai magyarázatban potenciálisan végső soron hivatkozni lehet? Hogyan integrálható a racionális döntések elméletébe az értékek problémája?

A kötet egyik írása például, Andorka Rudolfot idézve („a kívánatos gyermekszám [...] ugyanolyan viselkedési norma és érték, mint más viselkedési szabályok”, 227. o.) élesen mutat rá arra, hogy a demográfiai magyarázó modellek értékszociológiai, illetve mikroszociológiai megalapozásra szorulnak. Konkrétan, a gyermekvállalással kapcsolatos cselekvéseket többek között jelentősen befolyásolják az egyéneknek a társadalommal kapcsolatos elképzelései. Vagyis, általánosabban s a módszertani individualizmus felől nézve, a különféle világképek, értékek, attitűdök stb. fontos magyarázó változók a szociológiában – technikai értelemben úgy, mint a cselekvők preferenciáinak és vélekedéseinek elemei. Ha pedig, Bertalannal egyetértésben, úgy véljük, hogy a jelenleg lehetséges tudományosan legtermékenyebb szociológiai magyarázatok a racionális döntések elméletének analitikus eszközeiből kiindulva adhatók meg, adódik a következő kérdés, ti. hogy a racionális döntések elméletére épülő társadalomtudomány mit tud mondani az értékekről, morális elkötelezettségekről.

Mármint, ha úgy véljük, hogy az instrumentális racionalitás koncepciója szűk és kiegészítésre szorul, s ezért az önérdékkövetés mellett altruista preferenciákat is definiálunk, az érdekek mellett az értékeket is a racionális döntések elméletére épülő szociológia tárgyává tesszük, akkor a standard modelleket követve alapvetően két lehetőségünk van: a redukció vagy az exogenitás.

Redukción itt azokat a modelleket értem, amelyek ilyen vagy olyan formában az instrumentális racionalitás modelljére vezetnek vissza a „látszólag”, azaz „fenomenológiai” vagy „szándékolt értelmük” (*gemeinter Sinn* – Weber) szerint nem instrumentálisan racionális cselekvéseket. Ide tartozik minden olyan modell, amely a morális viselkedés hosszú távú instrumentális előnyeit, reputációs hatását stb. hangsúlyozza. S azok is, amelyek preferenciaként kívánják értelmezni a méltányosságot („morális preferenciák”), még hozzá esetleg magyarázattal is szolgálva, hogyan alakulnak ki ezek a preferenciák. E magyarázatok lehetnek többek között evolúciós vagy önmenedzselés-jellegű („multiple self”) modellek („endogén preferenciaváltozás”).

Vagy, másik lehetőségként egyszerűen meghagyjuk exogén magyarázó változónak a moralitást, és a különféle attitűddel rendelkező egyének közötti interakciókat modellezzük. Azaz a szociológiailag releváns makroszintű következményeit vizsgáljuk annak, amit adottnak veszünk, de nem kívánunk „mélyebben” megmagyarázni.

Mármost elsőre úgy tűnik, hogy mindkét megoldás fogyatékos vagy hibás. A nem-instrumentális cselekvéseket ugyanolyan komolyan kell venni, mint az instrumentálisakat, s ezek egymásra nem is redukálhatók. De biztos ez? Az instrumentális racionalitással kapcsolatban a racionális döntések elméletében nem vetődik fel olyan kérdés, hogy azt vajon miért „csak” leírjuk, megfigyeljük, de nem magyarázzuk meg „mélyebben”. A célracionális cselekvést természetes kiindulópontnak tekintjük, azaz egyfajta „módszertani aszimetriával” modellként kezeljük, szakszerűbben „heurisztikus elsőbbséggel” ruházzuk fel. Jogos-e ez a lépés?

Egy lehetséges, s Bertalan szerint is mértékadó válaszhoz jutunk, ha Max Weber álláspontjától indulunk el. Weber, mint ismeretes, sok szempontból ugyancsak e heurisztikus primátus pártján állt, például a *Szociológiai alapfogalmakban*. Sőt, mint Bertalan rekonstruálta, Weber a tipológiához egy „történeti narratívát” is illesztett,² amelyben a cselekvésorientáció más formái idővel, a „racionalizálódás” folyamata során feloldódnak a célracionalitásban, s visszaszorulnak. Weber azonban egyúttal a megértő szociológia legnevezetesebb exponense is volt. Ez pedig, mint fent már utaltunk rá, a cselekvéseket szubjektív szándékolt (vélt) értelmükből kiindulva értelmezi. Weber olvasóinak és továbbgondolóinak egyik iránya, Alfred Schütz nyomán, éppen ezt hangsúlyozza.³

Ugyanakkor a szakirodalom Weber antipszichologizmusát össze is kapcsolja a megértő módszerrel: a magyarázatnak kompatibilisnek kell lennie a hétköznapi pszichológiával (*folk psychology*), a világnézeteket és erkölcsi meggyőződéseket – legalábbis a cselekvéseméletben – nem szükséges tovább magyarázni, azaz nem jogos behaviorista vagy naturalista redukciónak alávetni.⁴ Valószínűleg ez a válasz egy része arra is, miért olvasta olyan figyelemmel Bertalan Helmut Schoeck irigységéről szóló könyvét, amely, mint Bence György hangsúlyozta (15. o.), ebben az értelemben ugyancsak megmaradt a fenomenológia szintjén. Weber tehát, egyik olvasata szerint csupán tipológiát alkot, ahol a különféle racionalitástípusok, s így a cél- és értékracionalitás is „egyenrangúak”, pontosabban kategoriálisan különbözők, s egymásra nem redukálhatók.⁵

2 „A cselekvéstípusok és történeti sorsuk. A racionalizáció világtörténeti tendenciái”, Bertalan László: Előadások Max Weberről: Max Weber cselekvésemélete és cselekvéstipológiája. *Szociológiai Szemle* 2001/3: 136.

3 Alfred Schütz elméletének az RDE-vel való kompatibilitásáról szól Hartmut Esser (1991) kismonográfiája: *Alltagschandel und Verstehen: zum Verhältnis von erklärender und verstehender Soziologie am Beispiel von Alfred Schütz und "rational choice"*. Tübingen: Mohr.

4 Érdemes utalni arra, hogy Bertalan tanítványa, Csontos László Weber módszertanáról szóló tanulmányában (Max Weber a gazdaságelmélet módszertani alapjairól. *Szociológiai Szemle* 1997/4. sz.) milyen szempontokat hangsúlyoz. Weber antipszichologizmusának kiemelése mellett a megértő módszert, jogosan, összekapcsolja a hermeneutikával, de azután, nem egészen világos indokolással, egy ironikus, sőt szarkasztikus lábjegyzettel (7. l.) elvágja a hermeneutika és a közgazdaságtan kapcsolódási lehetőségét.

5 Schluchter, W (1998): Replik. In Bienfalt, A.–Wagner, G. Hrsg.: *Verantwortliches Handeln in gesellschaftlichen Ordnungen. Beiträge zu Wolfgang Schluchters »Religion und Lebensführung«*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 335–338.; Schluchter, W. (2005): *Handlung, Ordnung und Kultur. Studien zu einem Forschungsprogramm im Anschluss an Max Weber*. Tübingen: Mohr.

Más nézetek szerint ugyanakkor Weber tipológiája még nem társadalomtudományos elmélet: annak ugyanis meg kell tudnia mondani, legalább elméletileg, mikor melyik racionalitástípus érvényesül mint cselekvésorientáció, s miért.⁶ Természetesen Weber maga is tisztában volt azzal, sőt egyesek szerint erre helyezte a fő hangsúlyt, hogy a tudatosan végiggondolt, ilyen vagy olyan módon racionális cselekvések csak apró szigetek az emberi viselkedés rutinszerű, félig-meddig automatikus, nem-tudatos formáinak óceánján. Ennek ellenére, vagy éppen ezért a szociológia nem mondhat le a cselekvésorientáció ideáltípusairól. Ugyanakkor, szól az érvelés, a szociológiának ennél tovább is kell mennie, a magyarázat és előrejelzés érdekében modelleznie kell e típusok működését és összefüggését is. Ehhez viszont, nagy valószínűséggel olyan kognitív pszichológiai meglátásokra kell támaszkodnunk, amelyek az egyének hétköznapi, „naiv” világvégével inkompatibilisek. Vagyis ezáltal a megértő szociológiából a természettudományos, szub-individuális kauzális magyarázatok területére lépünk át. Ekkor pedig a redukciós magyarázat is lehetséges, amennyiben azt feltételezzük, hogy evolúciósan adaptív módon alakult ki annak mechanizmusa, hogy mikor működik az elme instrumentálisan racionális, mikor értékracionális, s mikor nem-kalkulatív, kvázi-automatikus „üzemmódban”. Kérdés azonban, hogy ezáltal nem jutunk-e vissza a kiindulópontozhoz, a racionális döntések elméletének standard modelljeihez, s ezzel ahhoz a nézethez, amely szerint a moralitás pusztán látszat, epifenomén, amely redukálható, visszavezethető valami alapvetőbbre. S ha a válasz igen, akkor további, s messzire vezető kérdés, hogy ez a nézet elfogadható-e, illetve, hogy mennyiben fér össze Weber vagy akár Bertalan filozófiai alapállásával.⁷

BERTALAN LÁSZLÓ MŰVEI (1960–2001)

I. Szerzői

1. Cigány hallgatók. [Népdalgyűjtés; bevezetés és 15 népdal.] *Jelenkor* III (1960), 2: 38–40.
2. E. Topitsch: A társadalom- és természettudományok viszonya. [ismertetés, b. l. monogrammal] *Magyar Filozófiai Szemle* VIII (1964), 2: 410–411.
3. Johannes R. Becher költői koncepciójáról. A marxista líraelmélet kérdéseire. [Bence György társszerzőségével] *Magyar Filozófiai Szemle* VIII (1964), 4: 764–773.
4. A marxista esztétika védelmében. [Bence György társszerzőségével] *Magyar Filozófiai Szemle* VIII (1964), 5: 990–1001.
5. Esztétika és hagyomány. (Megjegyzések Gyertyán Ervin József Attila könyvéhez.) *Valóság* VII (1964), 8: 95–98 [rövid életrajzzal a *Szerzőink* rovatban, uo., 128].
6. Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai c. könyvéről. *Valóság* XI (1968), 9: 44–45.

6 Esser, H. (2003): Die Rationalität der Werte. Die Typen des Handelns und das Modell der soziologischen Erklärung. In Albert, G.–Bienfait, A.–Sigmund, S.–Wendt, C. Hrsg.: *Das Weber-Paradigma. Studien zur Fortentwicklung von Max Webers Forschungsprogramm*. Tübingen: Mohr, 153–187.

7 Vö. Pettit, P. (2001): The virtual reality of homo economicus. In Uskali Mäki (ed.): *The economic world view: studies in the ontology of economics*. Cambridge: Cambridge University Press, 75–97.⁹

7. Mezőgazdaság, munkaszervezet és munkaerőpiac. In *Szociológiai ismeretek* Gazdasági szervezetek néhány szociológiai kérdése (termelőszövetkezeti felsőszintű vezetők továbbképző tanfolyamának tananyaga), szerk. Halmai Balázs. Budapest: MÉM Mérnök- és Vezetőtovábbképző Intézet, 1974, 5–20.
8. Tudomány és munkafolyamat. In *A műszaki fejlesztés és kutatás szociológiai kérdései* szerk. Farkas János. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1974, 101–132; [újra nyomva] In *Szociológiai alapismeretek*. Szöveggyűjtemény, szerk. Andics Jenő és Nemes Ferenc. Budapest: [k. n.] 1977, 384–419; [részlete újra nyomva] In *A munkamegosztás gazdaságsszociológiai elmélete*. Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény. Szerk. Szántó Zoltán. Budapest: Aula – MKKE 1990, 203–211.
9. Több bölcsesség – kevesebb düh. [1980] In *Bibó István emlékkönyv*. II. kötet szerk. Réz Pál. Budapest: Századvég – Bern: EPMSZ 1991, 93–106.
10. Köznapi és tudományos terminusaink. *ABCD Interaktív Magazin* 1996/2.: Modell rovat.
11. Előadások Max Weberről: Max Weber csoport- és szervezetelmélete. Adalékok Max Weber Szociológiai alapfogalmak (1919–1920) című munkájának értelmezéséhez. Budapest, 2000, 38.
http://www.bkae.hu/szoc/doc/tananyag/bertalan/bertalan_weber_csoport.pdf
12. Előadások Max Weberről: Max Weber cselekvésemélete és cselekvéstipológiája. *Szociológiai Szemle* 11 (2001), 3: 113–136.

II. Szerkesztői

1. (összeállította) A presztízs fogalmáról. *Szociológia*, 1977/1: 108–130.
2. (összeállította) A szociográfia fogalmáról. *Szociológia*, 1977/2: 240–256.
3. (összeállította) A trend fogalmáról. *Szociológia*, 1977/3: 425–432.
4. (összeállította) A munkamegosztás fogalmáról. *Szociológia*, 1977/4: 556–571.
5. (szerkesztette) *An Overview of Social Research in Hungary*. Co-ed. Rudolf Andorka. Budapest: Akadémiai, 1978.
6. (összeállította) A funkcionális elemzésről. *Szociológia*, 1978/1: 125–141.
7. (összeállította) Az ideáltípusról. 1. rész. *Szociológia*, 1978/2: 275–287.
8. (összeállította) Az ideáltípusról. 2. rész. *Szociológia*, 1978/3: 455–470.
9. (összeállította) A teljesítmény-taktikázásról. 1. rész. *Szociológia*, 1978/4: 569–578.
10. (válogatta) Max Weber: *Gazdaságtörténet* Válogatott tanulmányok. Ford. és jegyz. Erdélyi Ágnes. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1979.
11. (összeállította) A teljesítmény-taktikázásról. 2. rész. *Szociológia*, 1979/1: 81–92.
12. (összeállította) Az önbeteljesítő proféciákról. 1. rész. *Szociológia*, 1979/2: 223–235.
13. (összeállította) Az önbeteljesítő proféciákról. 2. rész. *Szociológia*, 1979/3: 321–340.
14. (összeállította) A statisztikai általánosítások magyarázata. 1. rész. *Szociológia*, 1979/4: 511–528.

15. (összeállította) A statisztikai általánosítások magyarázata. 2. rész. *Szociológia*, 1980/1: 147–164.
16. (összeállította) Az uralom és hatalom fogalmáról. *Szociológia*, 1980/2: 287–296.
17. (összeállította) Az ökológiai tévkövetkeztetésekről. *Szociológia*, 1980/3–4: 459–476.
18. (összeállította) Az okság fogalmáról. 1. rész. *Szociológia*, 1981/1: 115–128.
19. (összeállította) Az okság fogalmáról. 2. rész. *Szociológia*, 1981/2: 245–262.
20. (összeállította) Az okság fogalmáról. 3. rész. *Szociológia*, 1981/3–4: 441–458.
21. (összeállította) A taxonómia alapjairól. *Szociológia*, 1982/1: 135–147.
22. (összeállította) A faktoranalízis alapjai. 1. rész. *Szociológia*, 1982/2: 283–300.
23. (összeállította) A faktoranalízis alapjai. 2. rész. *Szociológia*, 1982/3: 459–473.
24. (összeállította) Az út-elemzésről. 1. rész. *Szociológia*, 1982/4: 611–635.
25. (összeállította) Az út-elemzésről. 2. rész. *Szociológia*, 1983/1–2: 171–192.
26. (összeállította) Az út-elemzésről. 3. rész. *Szociológia*, 1983/3: 327–348.
27. (összeállította) Pozitivizmus és hermeneutika. 1. rész. *Szociológia*, 1983/4: 465–481.
28. (összeállította) Pozitivizmus és hermeneutika. 2. rész. *Szociológia*, 1984–85/1–2: 181–214.
29. (összeállította) Pozitivizmus és hermeneutika. 3. rész. *Szociológia*, 1984–85/3–4: 483–406.
30. (szerkesztette) *Economy and Society in Hungary*. Co-ed. Rudolf Andorka. Budapest: Karl Marx University of Economic Sciences Department of Sociology, Hungarian Sociological Studies 3., 1986.
31. (összeállította) A kontextuális elemzésről. 1. rész. *Szociológia*, 1986/1–2: 227–239.
32. (összeállította) A kontextuális elemzésről. 2. rész. *Szociológia*, 1986/3–4: 559–573.
33. (szerkesztette, válogatta, nyelvileg lektorálta) *Magyarázat, megértés és előrejelzés*. Ford. Csontos László. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Membrán könyvek 18., 1987.
34. (összeállította) A kontextuális elemzésről. 3. rész. *Szociológia*, 1987/1: 189–204.
35. (összeállította) Az alakzat fogalmáról. 1. rész. *Szociológia*, 1987/2: 325–335.
36. (összeállította) Az alakzat fogalmáról. 2. rész. *Szociológia*, 1987/3: 441–455.
37. (összeállította) A rész és az egész fogalmáról. *Szociológia*, 1987/4: 567–587.
38. (összeállította) *Szociológiai szöveggyűjtemény. I. kötet Szociológiatörténeti olvasókönyv*. Budapest: MKKE, 1989.
39. (összeállította) *Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény*. Budapest: Aula, 1993.
40. (szerkesztette) *Általános módszertani szöveggyűjtemény*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia, és Szociálpolitika Tanszék, 1997, http://www.bkae.hu/szoc/doc/tananyag/bertalan/bertalan_modszertan.pdf.
41. (összeállította) *Szociológiatörténeti szöveggyűjtemény. I-II*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológia, és Szociálpolitika Tanszék, 1997, http://www.bkae.hu/szoc/doc/tananyag/bertalan/bertalan_szocelm1.pdf, http://www.bkae.hu/szoc/doc/tananyag/bertalan/bertalan_szocelm2.pdf.

III. Közreműködői

1. (közreműködő) *Összefoglaló jelentés A kutatás és az ipar együttműködésének szociológiai feltételei című vizsgálatról.* Összeállította Farkas János. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1972 [sokszorosított].
2. (kontrollszerkesztő) Max Weber: *Gazdaság és társadalom.* A megértő szociológia alapvonalai. Ford. és jegyz. Erdélyi Ágnes 1.; 2/1.; 2/2.; 2/3; 2/4. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987; 1992; 1995; 1996; 1999.